

Andrzej Stawarz

Warszawa i Mazowsze w zbiorach Muzeum Niepodległości

Niepodległość i Pamięć 10/1 (19), 243-254

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Stawarz

Warszawa i Mazowsze w zbiorach Muzeum Niepodległości

Już na samym początku swojej działalności Muzeum Niepodległości w Warszawie dokonało przeglądu przejętych zbiorów, zgromadzonych przez poprzedników¹ w latach 1957-1989. Jak wiadomo muzealia te służyły dokumentowaniu ściśle określonych wydarzeń i procesów historycznych, zgodnie z obowiązującą ideologią i linią polityczną. Po roku 1989 sytuacja zmieniła się radykalnie – na historię najnowszą można już było spojrzeć swobodnie i wielostronnie. Bez ulegania jakiegokolwiek ideologii, bez cenzury, i – co może jeszcze ważniejsze – bez tzw. autocenzury. Tymczasem zobrazowanie zachodzących zmian i wypełnienie wielu „białych plam” w warunkach nowego muzeum nie było łatwe: brakowało odpowiednich zbiorów. Potrzebą chwili stało się pilne podjęcie intensywnych prac zmierzających do wypełnienia najbardziej dotkliwych luk w zakresie zbiorów o charakterze niepodległościowym oraz zapoczątkowanie nowych kierunków gromadzenia zbiorów. Powodzenie wystawy „Czas niepokornych” (w aranżacji Jerzego Kaliny) dało asumpt do poszerzenia zakresu prac zbierackich o dokumenty, druki i pamiątki związane z „Solidarnością” i innymi organizacjami opozycyjnymi lat 80-ych XX wieku. Następnie stwierdzono nikłe ilości muzealiów związanych z odzyskaniem niepodległości w 1918 roku oraz budowaniem podstaw Polski Odrodzonej, a także dokumentujących polski czyn niepodległościowy lat 1939-1945. W związku z tym zainicjowano dwie kolekcje, którym nadano imiona wybitnych polskich przywódców: Kolekcję Pamięci Józefa Piłsudskiego² oraz Pamięci Władysława Sikorskiego. Wkrótce ogłoszono akcje zbierackie i apele w prasie, radiu i telewizji, zachęcano też uczestników spotkań w muzeum do przekazywania pamiątek i dokumentów. Zaledwie w ciągu kilku lat zebrano kilkaset pamiątek, przedmiotów, pocztówek, druków, fotografii i dokumentów, głównie z lat 1914-1921 oraz 1939-1945. Ofiarodawcami byli niejednokrotnie potomkowie legionistów czy peowiaków oraz kombatanci – weterani II wojny światowej (b. żołnierze AK, żołnierze PSZ na Zach-

¹ Tj. Muzeum Historii Polskich Ruchów Rewolucyjnych oraz Muzeum Lenina w Warszawie.

² Kilka lat temu wszystkie obiekty Muzeum Niepodległości związane z Józefem Piłsudskim zostały skatalogowane w opracowaniu drukowanym. Patrz: *Józef Piłsudski w zbiorach Muzeum Niepodległości. Katalog* (oprac. O. Świerzeńska, R. Madej-Janiszek, K. Ziąja, M. Pałaszewska), „Niepodległość i Pamięć”, nr 9, 1997, s. 229-280. Por. też: A. Stawarz, *Piłsudczana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie (1990-2000)*, w: *Marszałek Józef Piłsudski. Wódz – polityk – wychowawca*, pod red. W.L. Ząbka, Warszawa 2000, s. 145-150. Natomiast o krzewieniu tradycji piłsudczykowskich w ramach naszego muzeum por.: A. Stawarz, *Postać Marszałka Józefa Piłsudskiego w pracach Muzeum Niepodległości*, „Niepodległość i Pamięć” 1997 nr 9, s. 225-228.

dzie, b. harcerze Szarych Szeregów i in.). Zebrane muzealia stały się podstawą kilku wystaw poświęconych odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, narodzinom II Rzeczypospolitej, polskiemu czynowi niepodległościowemu lat 1939-1945. Kolekcje z tego zakresu są systematycznie uzupełniane. Na tym jednak Muzeum Niepodległości nie poprzestaje - niezwyklej aktywności dwóch środowisk placówka nasza zawdzięcza poważne wzbogacenie zbiorów, a w związku z tym istotne rozszerzenie zakresu działalności. Mam tu na myśli środowiska Sybiraków oraz Kresowian. W pierwszym przypadku inicjatorami nowego kierunku prac zbierackich byli członkowie Związku Sybiraków, w drugim – Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich (Oddział Stołeczny). Dzięki świetnej współpracy z wieloma przedstawicielami tych stowarzyszeń założone zostały dwie kolekcje: Leopolis (1992) i Sybiracka (1993/1994). Praktycznie są to od ponad pięciu lat najbardziej dynamicznie rozwijające się kolekcje zbiorów Muzeum Niepodległości³.

Ogółem w latach 1990-2000 zbiory Muzeum Niepodległości powiększyły się o ponad 14 tys. różnorodnych obiektów⁴. W ramach nowych zbiorów poczesne miejsce zajęły obiekty związane z Warszawą i Mazowszem, co szczególnie w ostatnich latach, – gdy Muzeum Niepodległości stało się (od 1 stycznia 1999 r.) samorządową instytucją kultury – nabrało wyjątkowego znaczenia. Wśród zabytków ruchomych wiążących się z Warszawą jako centralnym ośrodkiem walki o niepodległość w czasach niewoli⁵ i podczas okupacji niemieckiej, z pewnością wyróżnić trzeba pamiątki pawiackie. Wiele z nich byli więźniowie przekazali na przełomie lat 80- i 90-ych, co umożliwiło przygotowanie pierwszej wystawy zmiennej pt. „Okrucy pamięci. Pawiak 1939-1944” (na 25-lecie Muzeum) w 1990 roku, niedługo potem nowej ekspozycji stałej pt. „Pawiak 1939-1944”, którą otwarto uroczystie 19 kwietnia 1991 roku⁶. Na tym jednak nie zakończyło się przekazywanie pamiątek pawiackich – ciągle napływały następne, zaś wielu ciekawych obiektów nie zdołano umieścić na ekspozycji stałej. Wkrótce udostępniono publiczności następną wystawę czasową pt. „W pamięci pokoleń”. Złożono na nią ponad 200 obiektów przekazanych przez 94 osoby. Na wystawie pokazano unikatowe dokumenty, korespondencję oficjalną, grypsy, rzeczy osobiste, wyroby więzienne (przedmioty codziennego użytku) i fotografie⁷. Do najciekawszych obiektów wówczas pozyskanych, a także w ciągu kilku następnych lat, należy zaliczyć: „judasz” zdjęty z ocalałych drzwi jednej z cel (w okresie między 1945 a 1947 r.); laurkę imiennową wykonaną dla Marii Czarnowskiej przez koleżanki z celi nr 26 na Pawiaku, 8 grudnia 1940 r.; kartę zwolnienia z Pawiaka Marii Czarnowskiej z dnia 22 lutego 1941 r., zakładkę do książki wykonaną w więzieniu 24 grudnia 1940 r. z więziennego prześcieradła (haftowaną we wzory kwiatowe). Istotnym uzupełnieniem okazał się także przekaz ze Szkoły Podstawowej nr 210 im. Bohaterów Pawiaka, która zlikwidowała szkolną izbę pamięci. W ramach tego przekazu Muzeum Niepodległości otrzymało: dwa rysunki Marii Hiszpańskiej-Neuman (portrety więźniarek) wykonane w obozie w Ravensbrück w sierpniu 1944 r.; dwie chusteczki z pierwszego zrzutu

3 Por. H. Wiórkiewicz, *Kolekcja Leopolis Muzeum Niepodległości w Warszawie*, w: *10-lecie Muzeum Niepodległości*, pod red. A. Stawarza, Warszawa 2000, s. 127-142; A. Milewska-Młynik, *Kolekcja sybiracka Muzeum Niepodległości w Warszawie*, w: *10-lecie Muzeum...*, op. cit., s. 143-155.

4 Obszerna charakterystyka patrz: *Zbiory Muzeum Niepodległości*, w: *10-lecie Muzeum...*, op. cit., s. 71-126.

5 Dokumentuje to obszerna praca pt. *Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794-1920*, pod red. A. Koseskiego i A. Stawarza, Warszawa 2001.

6 B. Izdebska, M. Woltanowska, *Wystawy w Muzeum Więzienia Pawiak w latach 1990-2000*, w: *10-lecie Muzeum...*, op. cit., s. 57-59.

7 Tamże, s. 60.

spadochronowego nad Warszawą (1942 r.), w tym jedna ze znakiem Polski Walczącej; trzy grypsy nieznanego autora wysłane z Pawiaka we wrześniu 1943 r.; bluza pasiaka obozowego z naszytym numerem 11261 i znakiem „P” (na czerwonym trójkącie). Generalnie jednak były to stosunkowo niewielkie uzupełnienia wcześniej zebranych pamiątek (między 1965 a 1989), chociaż przy okazji udało się powiększyć kolekcję dotyczącą II wojny światowej i okupacji niemieckiej, szczególnie w zakresie realiów i druków (afisze okupacyjne, hełmy, numery obozowe na płótnie). Nie w każdym wypadku wiązały się one bezpośrednio z Warszawą i regionem, były jednak bardzo charakterystyczne dla tamtych czasów.

Od początku swojego istnienia Muzeum Niepodległości miało na celu przygotowanie stałej ekspozycji dokumentującej odzyskanie niepodległości w 1918 roku oraz budowanie zębów Polski Odrodzonej (1918-1939). Z uwagi na niezaprzeczalnie istotną rolę, jaką odegrała w tym dziele Warszawa oraz wiele ośrodków regionalnych, nieuniknionym stało się systematyczne gromadzenie muzealiów związanych zarówno ze stolicą, jak i Mazowszem. Część obiektów pozyskano w związku z utworzeniem i poszerzaniem Kolekcji Pamięci Józefa Piłsudskiego, część w ramach zwykłej działalności zbierackiej, polegającej na wyszukiwaniu i nabywaniu lub przejmowaniu drogą darowizn ciekawych pamiątek, dzieł sztuki i dokumentów związanych z wydarzeniami historycznymi i tradycjami patriotycznymi. W latach 1990-2001 pozyskano łącznie kilkadziesiąt pozycji dotyczących głównie Warszawy, natomiast muzealia związane z Mazowszem były początkowo stosunkowo nieliczne.

Zgromadzone muzealia można ogólnie podzielić na kilka działów: sztuka (malarstwo i grafika), fotografie, realia, archiwalia i druki ulotne. Najciekawsze z pozyskanych obiektów omawiam według wymienionych grup.

Z pewnością do cenniejszych i ciekawszych należą ryciny i miedzioryty z I połowy XIX w. Jeden z nich przedstawia Plac Zamkowy (miedzioryt z 1830 r., ryt. Rouarque), drugi zaś fikcyjną scenę „Porwanie dzieci na Placu Zamkowym w Warszawie w 1831 r.” (litografia, 1832-1833), autorstwa Nicolasa E. Maurina. Późniejsza jest rycina przedstawiająca panoramę Warszawy z wieży Zamku Królewskiego (1875), autorstwa Adolfa Kozarskiego, której niewiele egzemplarzy zachowało się do naszych czasów. Do tej tematyki nawiązuje także monotypia Feliksa Jabłczyńskiego z 1916 r., przedstawiająca Plac Zamkowy. Następną grupę prac plastycznych stanowią widoki Warszawy z lat międzywojennych: Bronisława Tomeckiego (*Katedra*, drzeworyt, ok. 1938), Tadeusza Cieślewskiego, syna (*Ulica Nowomiejska*, drzeworyt), Władysława Skoczylasa (*Motyw ze Starej Warszawy*, drzeworyt, 1930) oraz Czesława Nowakowskiego (*Tryptyk staromiejski*, akwarela). Pozostałe prace powstały po 1945 roku, przy czym w pierwszej kolejności trzeba podkreślić niezwykle walory dokumentalne prac ukazujących wojenne zniszczenia Warszawy oraz urodę odbudowanych fragmentów stolicy, głównie Starego Miasta. W tej grupie wyróżniają się prace: Antoniego Suchanka (album litografii z cyklu „*Ruiny starej Warszawy*” z 1945 r.), Jana Tereszczenko (*Kamienica staromiejska*, 1946-1952, akwarela), Stanisława Przemyskiego (*Kanonnia*, 1949, akwarela), Stanisława Łuckiewicza (*Warszawa 1950*, drzeworyt). Stosunkowo niewielki jest w tym przypadku udział malarstwa, właściwie można mówić tylko o twórczości powojennej. Z oryginalniejszych prac należy wymienić obrazy Stanisława Poznańskiego (*Warszawa wyzwolona*, olej, 1955, 140x160 cm) i cykl Jana Choroszczuchy *Cytadela Warszawska* (3 obrazy: *X Pawilon*, *Ostatnia droga*, *Brama Straceń*, olej, 1984, wszystkie 70x90 cm). Ozdobą tej niewielkiej kolekcji pozostaje obraz *Gaszenie pożaru warszawskiego Ratusza we wrześniu 1939 r.* (namalowany w 1940 r.),

autorstwa Jerzego Hulewicza. Tematyka mazowiecka reprezentowana jest bardzo skromnie, właściwie tylko litografią barwną Macieja Milewskiego z cyklu „Mazowsze” (1976).

Znacznie obszerniejszy jest zbiór pozyskanych w omawianej dekadzie fotografii. Najstarsze fotografie przedstawiają: Józefa Jankowskiego, członka Rządu Narodowego w 1863 roku, skazanego na śmierć przez władze carskie; grupę robotników – kowali fabryki Lilpopa (z Kacprem Dobrowolskim), również w 1863 roku. Inne fotografie pochodzą co najwyżej z początku XX wieku, np. przedstawiają one słynną manifestację patriotyczną na Krakowskim Przedmieściu w listopadzie 1905 roku, grupy więźniów Pawiaka (31 sierpień 1906 r.). Natomiast w dość obszerny cykl układają się fotografie przedstawiające Józefa Piłsudskiego (i jego rodzinę). Zachowując chronologię dat wykonania fotografii można je uszeregować według następujących tematów: pierwsza dekoracja krzyżem *Virtuti Militari* członków kapituły (na czele J. Piłsudski, po jego lewej stronie gen. J. Haller), styczeń 1920 r.; J. Piłsudski w towarzystwie adiutantów i Kasztanki na dziedzińcu Belwederu (19 marzec 1920 r. – imieniny Marszałka); Naczelnik Państwa dekoruje krzyżem *VM* wyższych oficerów francuskiej misji wojskowej (Belweder, 11 października 1920 r.); Aleksandra Piłsudska z córkami w Sulejówku (19 marca 1926 r., dzień imienin Marszałka); Marszałek Piłsudski na Kasztance pozujący do portretu Wojciechowi Kossakowi (ok. 1927); J. Piłsudski na balu lotników w Oficerskiej Szkole Lotniczej w Dęblinie (28 styczeń 1928 r.); J. Piłsudski przed Belwederem (ok. 1930) oraz podczas składania życzeń noworocznych Prezydentowi RP Ignacemu Mościckiemu (Nowy Rok 1930?); J. Piłsudski z córką Wandą na dworcu warszawskim, po powrocie z Druskiennik (26 sierpień 1932 r.); cykl fotografii ukazujących pogrzeb Marszałka J. Piłsudskiego (uroczystości w Warszawie, 14 maja 1935 r.).

W inny, znacznie jednak skromniejszy ilościowo, cykl układają się fotografie ukazujące manifestacje patriotyczne w Warszawie, szczególnie w okresie okupacji niemieckiej w czasie I wojny światowej. W szczególności trzeba zwrócić uwagę na fotografię ukazującą pochód narodowy 3 maja 1916 roku (pierwsze oficjalne obchody święta Konstytucji 3 Maja, w których masowy udział wzięli mieszkańcy Warszawy)⁸, a także fotografie związane z upamiętnieniem straconych 5 sierpnia 1864 r. członków Rządu Narodowego (pamiątkowy kamień pod Cytadelą). Z pozostałych fotografii specjalny walor dokumentalny zachowują po dziś dzień unikatowe zdjęcia przedstawiające niektóre jednostki wojskowe, w szczególności cenny jest album około 100 fotografii poświęcony Warszawskiemu Pułkowi Piechoty (1918-1933). Uwiecznione też zostały na zdjęciach niektóre wydarzenia publiczne przedwojennej Warszawy, np. obchody święta narodowego Francji (14 lipca 1919 r.), msza św. na stokach Cytadeli (1920), podjęcie przez Prezydenta Mościckiego ambasadora Japonii na Zamku Królewskim, wizyta króla Rumunii Karola II w 1937 roku (w tym zdjęcie wspólne króla i Prezydenta Mościckiego, w odkrytym samochodzie). Bardzo cenny, chociaż także niewielki, jest zbiór fotografii z Powstania Warszawskiego 1944 roku. Zdjęcia – w różnym stanie czytelności – przedstawiają sceny walki, przyjmowania zrzutów, bazę powstańców, ruiny zniszczonego miasta, a także sceny codzienne a dość niezwykle (np. ślub powstańcy), wreszcie grupę opuszczającą Warszawę.

8 Ta fotografia oryginalna oraz fotografie prasowe zostały wykorzystane w nr 16 „Niepodległości i Pamięci” (2000), który został w całości poświęcony tradycji Konstytucji 3 Maja.

Znaczną różnorodnością odznaczają się muzealia w grupie archiwaliów, druków ulotnych oraz realiów. Wśród tych ostatnich wyróżnić trzeba szereg numizmatów, w tym m.in.: żeton „Warszawa 1791-1916. 3 Maj”, wydany z okazji 125 rocznicy Konstytucji 3 Maja (Warszawa 1916); odznaka Grupy Operacyjnej Wschód AK – 8. Dywizja Piechoty Mazowieckiej Brygady Kawalerii (z lat II wojny światowej), znaczek metalowy „Senat RP” (okres II RP), szereg medali okolicznościowych, bitych po 1945, głównie dla upamiętnienia rocznic powstań narodowych oraz wybitnych Polaków. Oprócz numizmatów uwagę należy zwrócić na opaskę Naczelnika VII Gniazda TG „Sokół” w Grodzisku Maz. Hipolita Szczerkowskiego (jednego z najznakomitszych działaczy społecznych na Mazowszu, czynnego w latach 1914-1960 w bardzo wielu organizacjach) oraz sztandar Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” nr 156 przy ZWLE „Polam” w Warszawie (sztandar trafił do naszego muzeum w związku z likwidacją zakładów „Polam” w 1992 r.). Innym, ciekawym przedmiotem pamiątkowym (ocalonym, następnie przekazanym do naszych zbiorów przez Wojciecha Ziemińskiego) jest nakładka metalowa na krzyż żołnierski w kształcie czapki wojskowej z orzełkiem w koronie oraz tarczy z nazwiskiem i stopniem poległego żołnierza oraz datą „1918” (pochodzi z Cmentarza Wojskowego w Warszawie na Powązkach, została zabrana w momencie remontu kwater żołnierzy poległych w roku 1918)⁹.

Osobną grupę stanowią afisze (plakaty) i ulotki, wśród nich do najciekawszych należą: ulotka Ligi Państwowości Polskiej „Do społeczeństwa i wojska polskiego”, wydana 14 października 1916 roku w Warszawie, agitująca za utrzymaniem Legionów Polskich i popieraniem ich przez naród; komunikat Tymczasowego Wydziału Wykonawczego w „sprawie urzeczywistnienia aktu z dnia 5 listopada”, wydany 29 listopada 1916 r.; afisz „Ratujcie Dzieci! Wielka Kwesta Ogólnokrajowa. 1917. Legiony Polskie Dzieciom Polskim” (Bogdan Nowakowski); odezwa „Polacy!” wydana w 1930 r. w Warszawie przez Komitet Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji Sowieckiej; afisz „Obywatele!”, wydany w marcu 1933 r. w Warszawie przez Komitet Obchodu Imienin Marszałka J. Piłsudskiego; 8 obwieszczeń z czasów okupacji niemieckiej (1939-1943), dotyczących życia w ówczesnej Warszawie. Wśród drobnych druków ulotnych znalazły się natomiast pozycje równie ciekawe, np.: dwa bilety wstępu na uroczystość stawiania krzyża w dniu 5 sierpnia 1916 r. ofiarowanego przez „lud warszawski” w związku z rocznicą stracenia członków Rządu Narodowego w 1864 r.; klepsydra – bilet wstępu na nabożeństwo żałobne za dusze członków Rządu Narodowego straconych 5 sierpnia 1864 r. (kościół św. Franciszka, 5 sierpnia 1916 r.); zaproszenie do hotelu „Bristol” w Warszawie na podwieczorek urządzone na cześć Brygadiera Józefa Piłsudskiego w dniu 17 grudnia 1916 r.; zaproszenie na uroczystości związane z odsłonięciem pomnika gen. Józefa Sowińskiego (1937 r.); zaproszenie na Powiatowy Reprezentacyjny Bal Strzelecki w Grodzisku Maz. (16 luty 1935 r.); zaproszenie na uroczystą akademię do Ratusza warszawskiego z okazji obchodu drugiej rocznicy bitew pod Rarańczą i Kaniowem (11 maja 1920 r.). Jeszcze inna kategoria druków okolicznościowych, to cegiełki kwestowe (np. na budowę Domu Inwalidów Wojennych RP w Warszawie, z datą 11 listopada 1918 r.; „Ratujcie Dzieci” – wyda-

⁹ Bardzo cenny zbiór pamiątek i dokumentów przekazał Muzeum Niepodległości Wojciech Ziemiński (1925-2001) w drugiej połowie 2000 r. Nasze muzeum urządziło na przełomie lutego i marca 2001 r. wystawę tej kolekcji, niestety już po śmierci darczyńcy, znakomitego działacza niepodległościowego. W bibliofilskim nakładzie 100 egz. Muzeum Niepodległości opublikowało *Katalog Kolekcji Wojciecha Ziemińskiego* (Warszawa 2001). Wystawa i kolekcja zostały omówione na łamach numeru 17 „Niepodległości i Pamięci”.

na przez RGO w Warszawie z datą 16 czerwca 1916 r.; cegielka z wizerunkiem Józefa Piłsudskiego). Niepoślednią wartość poznawczą i dokumentalną posiada w zbiorach Muzeum Niepodległości album zawierający 230 kartek żywnościowych (na 48 kartach), jakie stosowano w Warszawie w latach 1914-1921. Ponadto wśród wielu innych druków, pozyskanych przez nasze muzeum w ciągu 10 lat działalności, znalazły się także dokumenty osobiste wielu osób: dyplomy czeladnicze (najstarszy z 1893 r.) i dyplomy ukończenia wyższych uczelni (np. Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie z 1937 r.)¹⁰. Z innych, mniej typowych druków wymienić warto zapis nutowy „Marsza Mokotowa – pieśni Powstańców Warszawy z 1944 r.” (Warszawa 1948) oraz album „21 Warszawski Pułk Piechoty w Warszawie” zawierający 159 karykatur Jotessa, z dedykacją mjr. Tadeusza Żelazowskiego (Warszawa 1926). Szczególnym dokumentem jest podziękowanie dla Fundacji „Domy Akademickie” im. Prezydenta Gabriela Narutowicza, podpisane przez Kazimierę Iłakowiczównę, która w imieniu Marszałkowej Piłsudskiej dziękuje za wpis dokonany przez przedstawicieli Fundacji do Księgi Żałobnej w związku ze śmiercią Józefa Piłsudskiego.

Do zbiorów Muzeum Niepodległości trafiło też kilka przedmiotów codziennego użytku, ale o charakterze okolicznościowym, m.in. popielniczka firmowa Warszawskiej Fabryki Norblina wykonana ze srebrzonego metalu z okazji 125-lecia istnienia zakładów.

Zupełnym unikatem, wykonanym wspólnie jest tablica pamiątkowa z czarnego granitu, ufundowana prywatnie przez Witolda Mikołajczyka dla uwiecznienia faktu więzienia Waleriana Łukasińskiego na Lesznie. Tablica posiada napis następującej treści:

W tym miejscu stał klasztor karmelicki przebudowany przez Rosjan na początku XIX w. na więzienie. Tu pod numerem 13 na piętrze więziony był przez wiele miesięcy od końca listopada 1822 działacz niepodległościowy major Walerian Łukasiński i poddawany badaniom Komisji Śledczej oczekując zakończenia sprawy i wyroku sądowego. Fundator: W. Mikołajczyk.

Stało się jednak tak, iż propozycja umieszczenia tablicy na zewnętrznej, bocznej ścianie kościoła parafii Narodzenia NMP (al. Solidarności 80) spotkała się z odmową proboszcza. W tej sytuacji fundator przekazał tablicę do zbiorów Muzeum Niepodległości. Można powiedzieć, że z punktu widzenia potrzeb społecznego upamiętniania tradycji niepodległościowej stało się źle (tablica winna być uwidoczniiona we właściwym miejscu, by kształtować świadomość historyczną narodu – w tym wypadku o Polaku, o którym dziś mało kto pamięta), natomiast samo Muzeum Niepodległości zyskało ciekawy dokument indywidualnej, prywatnej ofiarności na rzecz krzewienia tradycji patriotycznych. Postawa fundatora jest przykładem krzepiącym, postawę proboszcza (nie do końca zrozumiałą) pozostawić wypada bez komentarza.

Muzeum Niepodległości było w latach 1990-2001 placówką niejednokrotnie bardzo pozytywnie zaskakiwaną ofiarnością mieszkańców Warszawy i regionu. Często bardzo cenne pamiątki, przechowywane z pokolenia na pokolenie jak rodzinne relikwie, z odzuch serca ofiarowywano właśnie naszemu muzeum. Winniśmy wszystkim ofiarodawcom ogromną wdzięczność, zarazem odczuwamy wielką satysfakcję z powodu ocalenia tylu wspaniałych pamiątek, fotografii czy dokumentów dla współczesnych i przyszłych

¹⁰ Jak wiadomo, mimo wielu doniosłych zmian nie udało się – jak do tej pory – przywrócić Uniwersytetowi Warszawskiemu imienia Józefa Piłsudskiego. Por. W.L. Ząbek, *Józef Piłsudski w tradycji i narodowej pamięci*, w: *Marszałek Józef Piłsudski. Wódz – polityk – wychowawca*, pod red. W.L. Ząbka, Warszawa 2000, s. 120.

pokoleń. Dzieło gromadzenia zbiorów o charakterze niepodległościowym musi trwać nadal, byśmy mogli coraz lepiej i pełniej dokumentować czyny - zarówno wielkich Polaków, jak i zwykłych ludzi, którzy swoim patriotyzmem i nieustającą pracą wywalczyli wolność, bronili kraju, a gdy przyszedł wreszcie czas suwerenności - budowali twórczo Polskę Odrodzoną. Znaczna część wspomnianych powyżej muzealiów znalazła się na pierwszej stałej ekspozycji Muzeum Niepodległości, zatytułowanej „Rzecz największa Polska. Druga Rzeczpospolita 1918-1939”. Oczywiście, obok pamiątek, druków, fotografii i grafik, plakatów czy obrazów związanych z Warszawą i Mazowszem na tej wystawie umieszczono też wiele obiektów z wszystkich innych regionów II Rzeczypospolitej. Żywię przekonanie, iż dotychczasowe wyniki w zakresie zbierania warszawskich i mazowieckich pamiątek niepodległościowych, częściowo już zaprezentowane publicznie podczas kilku wystaw, zachęcać będą jeszcze wielu mieszkańców stolicy i regionu do dalszego przekazywania ciekawych i cennych obiektów do Muzeum Niepodległości. Trzeba przy tym stwierdzić, że łącznie ze zbiorami przejętymi z b. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, ukształtował się - dla poszczególnych etapów walk o wolność mniej lub bardziej reprezentatywny - zbiór pamiątek i dokumentów historii Warszawy i regionu. W najbliższym czasie w naszym muzeum planujemy opracowanie obszernego katalogu tego rodzaju zbiorów. Stosunkowo najpełniej przedstawia się dokumentacja Powstania Styczniowego, lat rewolucji 1904 (1905) - (1907) 1908 oraz okresu I wojny światowej i lat 1918-1921, a także okupacji niemieckiej 1939-1944, szczególnie w realiach Warszawy i centralnych dystryktów Generalnego Gubernatorstwa. Od kilku lat Muzeum Niepodległości podejmuje próby zmniejszenia istotnych dysproporcji w zakresie zbiorów, co częściowo z dobrym rezultatem już osiągnięto w odniesieniu do lat 1918-1939. Uzupełniono też zbiory odnoszące się do lat 1944-1956 (okres stalinowski). Stałe powiększanie zbiorów, na ogół w pożądanym merytorycznie kierunku, napawa nadzieją, że Muzeum Niepodległości będzie mogło przygotować w najbliższych latach kolejne wystawy, z których przynajmniej część wyeksponuje problematykę udziału Warszawy i regionu w kształtowaniu narodowych tradycji patriotycznych oraz organizowaniu walki o niepodległość Ojczyzny. Taką bardzo owocną próbą stała się wystawa pt. „Warszawa i Mazowsze w walce o niepodległość kraju w latach 1794-1920”, którą prezentowaliśmy na przełomie 2000/2001. Znaczna część wykorzystanych muzealiów pochodziła z naszych zbiorów¹¹. Ponadto zbiory dotyczące Warszawy i Mazowsza posłużyły niedawno przygotowaniu wystawy pt. „Kto Ty jesteś? Znaki polskiej tożsamości narodowej w latach 1794-1918”¹². Wreszcie od 10 listopada 2001 do końca lutego 2002 roku prezentowana była wystawa najcenniejszych darów i nabytków z ostatniego roku, znalazło się na niej nieco obiektów dotyczących Warszawy. Ogłoszony w tym roku na łamach prasy apel o przekazywanie do zbiorów naszego muzeum pamiątek, fotografii i dokumentów poświadczających kontynuację tradycji obchodów Święta Niepodległości od 1919 do 2001 roku już spotkał się z odzewem wielu osób - z pewnością w ten sposób powiększy się także grupa muzealiów warszawsko-mazowieckich.

11 Por. katalog tej wystawy. W niniejszym numerze „Niepodległości i Pamięci” obszerniejszą informację o tej wystawie zamieściła jej autorka - dr Jolanta Niklewska.

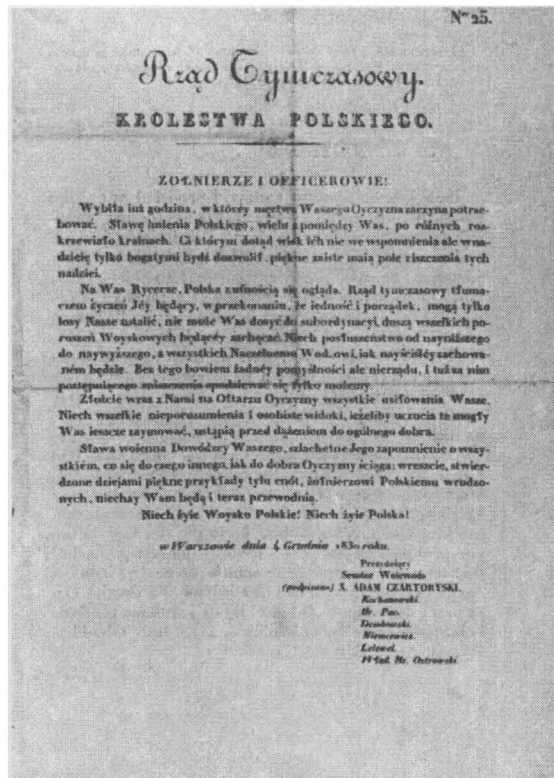
12 Wystawa udostępniona została publiczności w okresie od końca kwietnia 2001 do końca lutego 2002 r. Bliżej charakteryzuje wystawę w tym numerze „Niepodległości i Pamięci” dr Jolanta Niklewska. Por. też katalog wystawy.

Na koniec warto podkreślić znaczenie oddziałów Muzeum Niepodległości. Jako obiekty wybitnie i dobitnie symbolizujące martyrologię Polaków oraz narodową walkę o wolność, ogromnie wzmacniają one obecną działalność Muzeum Niepodległości. Mowa tu o Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (symbol walki z dominacją rosyjską w XIX i początku XX w.) oraz Muzeum Więzienia Pawiak/Mauzoleum Walki i Męczeństwa w al. Szucha (symbol walki z okupantem niemieckim w latach 1939-1944)¹³. Obie placówki (powstałe w latach 60-ych XX w.), także w ostatniej dekadzie XX stulecia prowadziły działalność dokumentującą i popularyzującą wiedzę o udziale Warszawy w narodowych zrywach wolnościowych. W szczególności służyły temu takie wystawy jak: „Józef Piłsudski w X Pawilonie” (otwarcie w listopadzie 1992 r., stanowi część ekspozycji stałej); „Pamięci Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego” (w 130 rocznicę stracenia na stokach Cytadeli), otwarta w sierpniu 1994 r.; „Warszawa w Powstaniu Listopadowym” (luty 1996 r.) oraz „Drogi do Niepodległej” (w 80. rocznicę odzyskania niepodległości, listopad 1998 r.)¹⁴, urządzone w Muzeum X Pawilonu C.W., a także – wymienione już wcześniej – wystawy pamiątek z lat 1939-1944, aranżowane w Muzeum Więzienia Pawiak. Warto też dodać, że znacznym zainteresowaniem widzów cieszyły się wystawy o tematyce żydowskiej, prezentowane w Muzeum Więzienia Pawiak w latach 1992-1998 („Dzień w getcie warszawskim. Urodzinowa podróż do piekła”; „Śladami walk i zagłady getta warszawskiego” Juliusza L. Englerta; „Getto warszawskie 1940-1942”; „Polskie Państwo Podziemne wobec tragedii Żydów 1939-1945”). Dzięki tym wystawom stało się możliwym pokazanie w Polsce po raz pierwszy unikatowych kolekcji fotografii (np. wykonanych przez Niemca Heinza Josta w 1941 r., a także przez samych Żydów) dokumentujących życie w getcie warszawskim w ostatnim okresie jego istnienia, a także przypominających organizacje polskie pomagające Żydom w czasie okupacji niemieckiej¹⁵. W pewnej mierze zainteresowanie publiczności tymi wystawami sprzyjało rozwijaniu akcji zbierackiej naszego muzeum, przyciągało – w naturalny sposób w pierwszej kolejności z Warszawy i jej okolic – wiele osób pragnących właściwie ulokować posiadane pamiątki, dokumenty i inne zabytkowe przedmioty. W tym kontekście, przy docenieniu znakomitej roli, jaką pełnią od wielu lat inne warszawskie muzea historyczne (głównie Muzeum Wojska Polskiego oraz Muzeum Historyczne m.st. Warszawy), możemy być ogromnie usatysfakcjonowani z już osiągniętych rezultatów w zakresie gromadzenia zabytków ruchomych ukazujących dążenia i walkę o niepodległość mieszkańców Warszawy i Mazowsza. Zarazem musimy pamiętać o ogromnych stratach dóbr kultury i archiwaliów, jakie poniosła Warszawa w latach II wojny światowej. Zachowanie postawy ciągłego, aktywnego poszukiwania i w miarę systematycznego gromadzenia dalszych obiektów w tym zakresie jest zatem wyzwaniem oczywistym, zarówno z punktu widzenia zadań statutowych naszego muzeum, jak i potrzeb o charakterze naukowym i edukacyjnym.

13 Należy jednak pamiętać, że Pawiak (zbudowany w 1835 r.) również w XIX i na początku XX w. był więzieniem politycznym, szczególnie w okresie Powstania Styczniowego czy rewolucji 1904-1908 pełnił rolę równorzędną w stosunku do okrytego złą sławą X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Historię Pawiaka, od jego początków, przez XIX w. do lat 1939-1944, przypomina nowa ekspozycja stała w Muzeum Więzienia Pawiak (otwarcie nastąpiło w końcu czerwca 2001 r.) – tę wystawę charakteryzuje w niniejszym numerze M. Woltanowska.

14 Por. J. Wądrodzki, *Działalność Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej w latach 1990-2000*, w: *10-lecie Muzeum...*, op. cit., s. 45-50.

15 Por. Izdebska, Woltanowska, *Wystawy w Muzeum Więzienia Pawiak...*, w: *10-lecie Muzeum...*, op. cit., s. 64-70.

Odezwa Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego z 4 XII 1830 r.

Grupa belwederczyków, rys. Lanta, lit. François de Villain

Gen. Józef Sowiński. rys. N.E. Maurin, lit. François de Villain

Powstanie styczniowe – bitwa pod Błoniem (rys.)

Józef Górski, Zamach na hr. Berga, olej, płótno

Cegiełka „Na budowę Domu Inwalidów Wojennych w Warszawie”, upamiętniająca czyn niepodległościowy i odzyskanie niepodległości

Wszystkie reprodukowane dokumenty, fotografie, ryciny i obraz pochodzą ze zbiorów Muzeum Niepodległości, fot. T. Stani